

Magyar tudományosság és közírás az albánokról a 20. század elején

*Dr. Márjai Molnár László PhD egyetemi docens¹⁶⁴
Nyugat-magyarországi Egyetem*

ABSZTRAKT: A kiegyezést követően az Osztrák-Magyar Monarchia (OMM) vezető köreinek a figyelme a Balkán, ezen belül is az albánok lakta területek felé fordult. Az orosz és a török birodalommal szembeni térnyerés igénye mellett a kezdetektől jelen volt a készítés az addig jórészt csak hírből ismert albánok felkutatására, amit már csak azért is támogatott a hatalom, hogy később könnyebben befolyás alá lehessen vonni őket. A közös külpolitikai erőterben az osztrákok számára az a német tudományos hatás volt a meghatározó, amely az albánok nyelvének, kultúrájának, antropológiájának több archaikus elemét felismerve az indoeurópai múlt számos kérdését vélte tisztázhatónak a szkipetárok tudományos feltérképezésével. Magyar részről a késő középkor történelmi öröksége volt inkább az indíték, de az első magyar kutatóknál alkalmanként nem hiányoztak a heroikus-romantikus gesztusok, kalandos elemek sem. Ezekről a nemzetközileg is jelentős magyar tudósokról később teljesen elfeledkeztek, és csak az ezredforduló után fedezték fel újra őket egy újabb fajta tudományos figyelem következtében.

KULCSSZAVAK: Balkán, albánok, külpolitika, befolyás, antropológia,

Bevezetés

Az előző századfordulón, a modern albán nemzettudat kialakulásával párhuzamosan vált rendszeressé az albánok tudományos (néprajzi, nyelvészeti, antropológiai, történelmi stb.) kutatása, melyet összefoglalóan albanisztikának nevezünk. E tudományterületek művelésében meghatározó befolyása volt az akkori Osztrák-Magyar Monarchia kutatóinak, akik között számos magyar tudós is jelentős szerepet játszott. A motivációk azonban már kezdetől különböztek osztrák és magyar részről, és ez a Monarchia fennállásának utolsó szakaszában időnként markánsan megnyilvánuló érdekkellentétte változott. Úgy vélem, mindez kifejeződik az érintett magyar kutatók sorsának alakulásában éppúgy, mint a korabeli magyar közírás hangnemeváltásaiban. Ezt Thallóczy Lajos és Nopcsa Ferenc tevékenységének, illetve Horváth Ödön és Fülep Lajos egy-egy

vonatkozó írásának az itt közreadott szövegmezőben történő értelmezésével próbálom igazolni. Háttérként pedig az a megfontolás áll, amely a Gadamer által hatástörténeti tudatnak nevezett hermeneutikai összefüggés figyelembevételét igényli a történetiség mint szövegkonstrukció megértéséhez. A megértés eszerint olyan értelmezés eredménye, amely a saját és idegen horizontok összeolvadásából áll, és melynek eseményjellegében maga a megértő is a szöveg részesévé válik (Gadamer 1984).

Az albanisztika kezdetei a Monarchiában

A kiegyezést követően az Osztrák-Magyar Monarchia (OMM) politikai, katonai és tudományos vezető köreinek a figyelme a Balkán, ezen belül is az albánok lakta területek felé fordult. Az orosz és a török birodalommal szembeni térnyerés igénye mellett a kezdetektől jelen volt az készítés az addig jórészt csak hírből ismert albánok felkutatására, amit már csak azért is támogatott a hatalom, hogy később könnyebben befolyás alá lehessen vonni őket. A későbbi Albánia stratégiai helyszín lett volna az Olasz Királysággal szemben az OMM hadiflottája számára is az Adria bejáratának ellenőrzéséhez, de ennek érdekében előbb ki kellett terjeszteni a hatalmi befolyás övezetét. Ehhez jelentett külpolitikai háttérrel Bosznia-Hercegovina okkupálása és annektálása. Ennek révén az OMM közvetlen fennhatósága alatti területről váltak elérhetővé az albán vidékek.

Sajátos vonása a történelemnek, hogy az albán nemzettudat kialakulásának kezdete egybeesett az irántuk megnyilvánuló növekvő tudományos és politikai érdeklődéssel. Jellemző, hogy az 1878-as berlini konferenciára üzenetet küldő albán vezetők jelzését még nem fogadták el, sőt, állítólag Bismarck kancellár egyenesen azt a kijelentést tette, hogy albán nemzet nem is létezik. A már említett hatalmi és tudományos érdekek azonban fokozatosan megerősítették a korabeli Európában is az albánok önálló nemzetként való tételezését.

Azonban a 19. század közepéig nemcsak az albánoknak, hanem magának a Balkán-félszigetnek a ma ismert fogalma is hiányzott az európai köztudatból. Az Oszmán Birodalom európai területeit a Ruméliai beglerbégség fogalma alá rendelte. „A szultán művelt görögkeleti alattvalói önmagukat rómainak (romaiói), vagy egyszerűen keresztényeknek hívták.” Még a tájékozottabb európaiak számára is a Balkán sokáig az ókorból Haemusként ismert hegyvonulatot jelölte, melyről pontos ismereteik sem voltak. (Mazower 2004).

Így a Balkán fogalmának maihoz hasonló geopolitikai értelme csak a 19. század utolsó harmadában alakult ki, párhuzamosan az ott élő népek fokozatos nyelvi, kulturális azonosításával.

A 19. század végétől számos osztrák és magyar tudós vállalkozott a terület kutatására, és ezen belül kiemelt érdeklődést mutattak az albánok iránt, bár

eltérő okokból. A közös külpolitikai erőterben az osztrákok számára az a német tudományos hatás volt a meghatározó, amely az albánok nyelvének, kultúrájának, antropológiájának több archaikus elemét felismerve az indoeurópai múlt számos kérdését vélte tisztázhatónak a szkipetárok tudományos feltérképezésével. Magyar részről a késő középkor történelmi öröksége, a közös törökellenes múlt volt inkább az indíték, de az első magyar kutatóknál alkalmanként nem hiányoztak a heroikus-romantikus gesztusok, kalandos elemek sem.

„A nagyhatalmak közötti konkurenciaharc azonban nemcsak politikai, illetve gazdasági síkon zajlott, hanem a tudomány területein is. Az európai mértékekkel mérve ismeretlen Balkán-félsziget ehhez ideális helyszínnek bizonyult. A tudományos érdeklődésnek persze nagyon is prózai okai voltak: minden hatalom az érdekelt területek gazdasági-társadalmi viszonyait szerette volna kutató expedícióival felmérni, illetve a kiszemelt területek történelmének kutatásával saját hatalmi céljait igyekezett igazolni. Németország Balkán-kutató intézetet hozott létre Lipcsében; Oroszország, Szerbia, Bulgária szintén tervbe vette egy hasonló intézet felállítását. Olaszország egyre több tudományos expedíciót indított a nyugat-balkáni vidékekre. Ez utóbbi végül válaszlépésre készítette a Monarchiát is. A külügyminisztérium már 1905-ben javaslatot tett a kérdésben érdekelt szakminisztériumoknak a kettős monarchia gazdasági érdekérvényesítésének egy új formájára: egy kutatóintézet létrehozására. Ennek nyomán jött létre 1908-ban Szarajevóban a Balkán Intézet, amely Ausztria–Magyarország délkelet-európai kutatási centruma kívánt lenni (a megfelelő politikai célok szolgálatában). Az intézet anyagi háttérét a bosznia-hercegovinai kormányzat mellett a külügyminisztérium, illetve az érdekelt szakminisztériumok biztosították. Egyes kutatási projektekhez magánszemélyek (pl. br. Nopcsa Ferenc), illetve állami és magánbankok (pl. a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, a bécsi Bodencreditanstalt, illetve egyes tartományi bankok Ciszlajtániából) is nyújtottak támogatást. Az új kutatóintézet három célt tűzött ki maga elé: összegyűjteni a Balkán-félsziget történelmével kapcsolatos lehető legtöbb írott (levéltári) forrást és szakirodalmat; ezeket a forrásokat kritikai kiadásban publikálni; és végül ezekhez a feladatokhoz olyan, szakmailag képzett apparátust is létrehozni, amely speciális kutatásokban is részt tud venni (tudományos utak a félsziget földrajzi, infrastrukturális stb. viszonyainak felmérésére). Az intézet három sorozatot indított útjára, amelyek egyben az albanológiai kutatások első fontos fórumai lettek: 1. *Reisen und Beobachtungen* (Utazások és megfigyelések) – a magyarok közül Nopcsa Ferenc publikált itt számos tanulmányt; 2. *Quellen und Forschungen* (Források és kutatások) – itt Thallóczy Lajos nevét érdemes kiemelni (*Illyrisch–albanische Forschungen, Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*); 3. *Inventare und Bibliographien*.” (Csaplár, 2001a: 118)

Sajátos vonása a Balkán-kutatások központjának, hogy két olyan jelentős tudós is részt vett benne, akiknek élete gazdag a színes, anekdotikus, olykor kalandos

elemektől, de végül sorsuk tragikus módon alakult. Mivel az elmúlt fél évszázad köztudatából szinte teljesen kitörlődött emlékük, és csak az 1990-es években kezdték ismét kutatni munkásságukat, az újabb vizsgálatok eredményeire is utalva idézem fel röviden személyüket. Hozzáteve, hogy sorsuk – a kalandok, majd a feledés és az emlékezés sajátos váltakozásban – nem egyedi a 20. század magyar szellemi életében, hiszen talán elég, ha Almásy László Afrika-kutató, vagy Fülep Lajos italianista, művészetfilozófus élettörténetére utalok.

Thallóczy Lajos munkásságáról

Thallóczy Lajos (Strommer), (Buda, 1856. december 8. – Herceghalom, 1916. december 1.) magyar történész, az MTA tagja, politikus volt. Nevét 1877-ben változtatta meg Strommerről Thallóczyra. Tanulmányait 1857 és 1879 között a budapesti tudományegyetemen folytatta. Rövid ideig a Magyar Nemzeti Múzeum, 1879-től a Magyar Országos Levéltár tisztviselője volt. 1874-84 közt a Századok, 1876-80 közt az Archeológiai Értesítő segédszerkesztője, majd 1877-78-ban a Magyar Gyorsíró szerkesztője. 1883-tól az MTA levelező, 1895-től rendes tagja, 1913-tól a Magyar Történelmi Társulat elnöke; a magyar Balkán-kutatás megalapozója volt. 1885-től a közös Pénzügyminisztériumhoz tartozó bécsi udvari kamarai levéltár igazgatója, a bécsi Collegium Theresianumban a magyar történet és közjog, a Konzuli Akadémián a magyar közjog tanára volt. 1908-tól osztályfőnök a közös Pénzügyminisztériumban.

Thallóczy életének sajátossága, hogy eredményesen tudta egyeztetni a kutatói és a politikai pályafutást. Töretlen közszereplői és tudományos karrierjét sajátosan egészíti ki a magánéletéhez fűződő anekdoták sora. Egyszerre volt elismert tudós és jelentős befolyással rendelkező közéleti szereplő, eközben megszervezte a bécsi magyar elit sajátos, bizalmas központját. „A Thallóczy lakásán létrejött társasági élet kétfelé választható a vendéglátás módja, a résztvevő személyek és a társalgási hangnem szerint. A két társaság-változat egészen más karakter-jegyeket hordoz; mind funkciójában, mind megvalósulásában teljesen eltérő egymástól. A szűkebb kör csak férfiakból állt, a nyilvánosság teljes kizárásával működött. Csak anekdoták, tréfás történetek keringtek róla, amit a beavatottság érzésével terjesztettek azok, akiknek módjukban állt részt venni rajta. Ahogyan telt-múlt az idő, a házigazda alakja körül egész legendárium keletkezett, amelyet későbbi korokban is szívesen emlegettek. A szűk belső kör leginkább a diákegyletek és az asztaltársaságok mintájára jött létre, kicsit a titkos társaságok beavatott elzártságát is hordozta. A lassan, fokozatosan kiépülő második kört saját lakásában a maga képére formálta Thallóczy, s ezzel elérte, hogy a zárt magánszférából, a titkos társaság-létből hamarosan a társasági rendezvények, a politikai fehér abroszos társasági vacsorák irányába nyíljon ki az általa összehívott társaság. Ezek a nyilvánosabb, a

középréteg társadalmi hagyományához jobban közelítő, műsoros társasági estek, ahol hölgytársaság is jelen lehetett, sokkal szokványosabb, ismerősebb jegyeket mutattak. Mind a kétfajta összejövétel azonban a házigazda különcködő személye miatt is eltért a megszokottól, sajátos ízt kapott.” (Waktor, 2004) Eközben pedig Thallóczy meghatározó szerepet játszott Ferenc József balkáni politikájának alakításában. 1912-től valóságos belső titkos tanácsos, 1916-tól a megszállt Szerbia polgári kormányzója lett

1. kép Thallóczy Lajos törökös öltözetben¹⁶⁵

Albán diaszpórák Magyarországon

165 forrás: Waktor, 2004.

A délvidéki Szerémségben, Száva-szentdemetertől keletre, a Rumai járás három településére – Jarak, Hertkovce, Nikince – a 18. század közepén települt be mintegy kétezer, az oszmán uralom alatt lévő hazáját elhagyó, kelmendi törzsbeli albán (kelmendas). Korabeli, az albán törzsnévre visszavezethető magyar elnevezésük: kelemencek, klementinusok vagy klementinerek. A Száva széles árterén megtelepülő katolikus albánok (gegek) szőlőtermesztéssel és juhtartással foglalkoztak, s a 20. század elejéig megőrizték önállóságukat és sajátos anyagi és szellemi kultúrájukat. (Thallóczy 1912) Több magyar történész és néprajzkutató foglalkozott a szerémségi albán zárvány nyelvével és életmódjával (Thallóczy Lajos, Palóczy Edgár). Az 1900-as népszámlálás még 4438 albán anyanyelvű lakost írt össze a három faluból, 1921-re számuk kilencre (!) csökkent, döntő többségük ugyanis visszatért 1912-ben függetlenné vált hazájába, Albániába.

Néhány évvel később azonban ismét megjelentek albánok az immár trianoni határok közé zárt Magyarországon. Az első világháború végének zűrzavaros időszakában ugyanis magyar területen rekedt az egykori Monarchia közös hadseregének néhány bosnyák és albán zászlóalja. Tagjaik közül jó néhányan részt vettek az 1921-22-ben az Ausztriának ítélt nyugat-dunántúli területeken magyar részről kirobbant felkelő harcokban is, élükön az albán katonatiszt Hasszán béggel, majd ezt követően Magyarországon telepedtek le. Művelődéstörténeti szempontból fontos vonatkozás, hogy nagyrészt ezek a háborús veteránok hozták létre a bosnyák Durics Hilmi Husszein (aki a háború idején őrnagy, táborigazgató volt) vezetésével a modern kori Magyarország első iszlám közösségét a két világháború között Budapesten, 1931 augusztusában.¹⁶⁶

Báró Nopcsa Ferenc, a kalandos életű tudós albanista

Kiemelkedő albanológus volt az ifjú korában paleontológusként és geológusként hírnevet szerző Nopcsa Ferenc báró, (Déva, 1877. május 5.- Bécs, 1933. április 25.), az MTA tagja, aki dél-erdélyi főnemesi család tagjaként a bécsi Collegium Theresianumban tanult. Sorsa több érdekes párhuzamot mutat az egy nemzedékkel később élt Almásy László gróffal is, aki szintén eredeti tudományos felfedezéseket tett, és aki hasonlóan egy személyben volt kiemelkedő tudós, világutazó és kalandhős. Nopcsa Ferenc Hunyadi Mátyás távoli rokona és Nopcsa László (állítólag az igazi Fatia Negra) unokája volt.¹⁶⁷ Nopcsa Ferenc a 20. század

166 Bolek Zoltán: Durics Hilmi Husszein és a magyarországi muszlimok rövid története: <http://www.turkinfo.hu/index.php?oldal=hirek&&hiroldal=hirreszl&&adat=1250>

167 Nopcsa életéről, családjáról ld. még: Völgyi Marcell: Hunyad a régióban, (Nyugati Jelen, 2002. július): <http://archiv.nyugati jelen.com/2002/2002%20juli us/jul.%2003%20szerda/j9.html>

elején bejárta az akkor még török uralom alatt álló albánok lakta vidéket, és több tudományos munkában összegezte tapasztalatait.

Alkatának sajátos vonására jellemző, hogy miközben paleontológiai, geológiai és antropológiai cikkek, könyvek sorát írta magyar, angol és német nyelven, albániai kutatásai során 1910-től az OMM politikai és katonai vezetésének megbízásából több alkalommal vállalt diplomáciai és katonai feladatokat az akkor még az Oszmán Birodalom fennhatósága alá tartozó albán vidékeken. A Nopcsa Ferenc életét övező számos anekdota egyike szerint az 1910-es évek elején az új Albánia királya szándékozott lenni, amihez még a jó törzsi kapcsolatai is megvoltak, sőt, már a bevonuláshoz szükséges fehér lovat is megvette – csak az OMM vezérkara nem támogatta, mivel túl szeszélyesnek és kiszámíthatatlannak tartották személyét. Az I. világháborúban újra Albániában harcolt, de felettesei szemében önféjű viselkedése miatt a vezérkar hazarendelte. Nopcsa Ferenc egész életére jellemző a kalandos és a tudományos tevékenység váltakozása, illetve egybekapcsolása.

Nopcsának az 1920-as évek második felében az M. Kir. Földtani Intézet igazgatójaként a geológia területén is jelentős érdemei voltak a geotermikus gradiens mérésének bevezetésével kapcsolatban a hazai nyersanyagforrások feltárása érdekében. Emiatt, illetve a nevéhez fűződő közel kétszáz tudományos publikáció okán is a Magyar Tudományos Akadémia 1928-ban tagjává választotta. Műveiből antropológiai vonatkozású 31 publikáció, köztük több könyv is. Albánokkal kapcsolatos összegző munkából: A legsötétebb Európa. Vándorlások Albániában (Utazások Könyvtára 3. Bp. 1911.), Geographie und Geologie Nordalbaniens (M. Kir. Földtani Intézet, Bp., 1929.).

Nopcsa Ferenc érdeme antropológusként, hogy már Malinowsky és Radcliffe-Brown brit antropológusok előtt bevezette a megértő-együttélő módszer alkalmazását a vizsgált kultúrában. A korabeli technika nehézsége ellenére 1903-tól számos fotót is készített Albániában, így ez a tevékenysége a vizuális antropológia előfutárává teszi őt hazai és világviszonylatban is.¹⁶⁸

168 A szerzői hagyaték újrafelfedezésének részeként ezeket a fotókat gondosan restaurálták az elmúlt években, és közzé is tették őket az interneten: http://nopcsa.albanianphotography.net/hu/nopcsa_photos1.html Ahogyan Csaplár Krisztián írja összefoglaló tanulmányában: „A hagyatékot a kutatók számára Horváth Csaba, a Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményének könyvtárosa rendezte modern szakmai szempontok alapján és ő mentette meg az enyészettől egy költséges restaurálással azt a 104 db. fotót, amit még Nopcsa készített a Balkánon, főleg az albánok között.”

2. kép ifj. Nopcsa Ferenc albán öltözetben 1916 körül

Forrás: albaniphography.net

Mindenesetre tudományos eredményeinek egyik fontos előfeltétele volt, hogy jó viszonyt épített ki az albánokkal, akik elfogadták és becsülték őt, elsősorban az ott akkoriban leginkább elvárt férfitulajdonságok, bátorsága és erkölcsi tartása miatt.

Albánia a magyar közírásban a 20. század elején

Ahogy már fentebb utaltam rá, az albánok felé irányuló figyelem Magyarországon az előző századforduló után erősödött meg, akkor, amikor az első terepkutatások – köztük Nopcsa Ferenc antropológusi tevékenysége is – kézzelfogható tapasztalatokat adtak közzé róluk. Az Osztrák-Magyar Monarchia (OMM)

külpolitikai tevékenysége is ekkor élénkül meg a térségben. Bosznia-Hercegovina annexiója egyértelmű kinyilvánítása volt 1908 októberében a Monarchia további aspirációinak. Azonban két ellenféllel is meg kellett küzdeni, akik a hanyatló Oszmán Birodalom örökébe kívántak lépni e régióban: a cári orosz birodalom egyértelműen bírta a balkáni ortodox szláv népek rokonszenvét, míg az albánok esetében az olasz befolyás növekedése volt várható. Ez utóbbi következett abból is, hogy a katolikus albánok egy része Itáliában telepedett meg az előző századok során, valamint, hogy ezek az úgynevezett italoalbánok, és maga az olasz állam is tevékeny segítséget nyújtott az albánoknak a nemzeti tudat megeremtésében a 19. század derekától. Mindazonáltal nem jelenthetjük ki, hogy a balkáni vonatkozásokban eleve valami egyesélyes játszma lett volna lehetséges. Ugyanakkor az OMM összeomlása nyomán már akadálytalanul növekvő olasz és délszláv befolyás és agresszió ténye és veszélye is hozzájárult, hogy Albánia a 20. század második felének jó részében kénytelen volt megtűrni és elviselni izolacionista politikát folytató vezetőit.

Ennek tükrében a századelő magyar közírásából két olyan szemelvényt emelek ki, amelyek keletkezése összefügg a kor napi politikai eseményeivel, másrészt pedig markánsan kifejezik azt az eltérő helyzetértékelést, melyet párhuzamként a fentebb említett kutatók (Thallóczy és Nopcsa) karaktere és sorsa közötti különbség mutat meg a legszemléletesebben. Az első kiválasztott szerző, Horváth Ödön Albánia című tanulmánya a Budapesti Szemlében jelent meg 1902-ben.

„A nagy nemzetek közt mi és az olasz nemzet igyekszünk egymás törekvéseit keresztetni, és versenyzésünk egyelőre csak gazdasági téren már-már éles ellentéte kezd kifejlődni. Mindketten belátjuk, akié Albánia, azé az Adria feletti uralom. Albániában jelenleg négy irányzat igyekszik érvényre jutni. Mindenekelőtt azon albánok, akik Albánia autonóm helyzetét akarják kivívni; a nagyszerb, illetve a montenegrói aknamunka; az olasz propaganda és az osztrák-magyar monarchia céltudatos és rendszeres előrehaladása, mely azonban, sajnos, egyenlő lépést tart élhetetlen lassúságunkkal és már-már közmondásossá vált erélytelenségünkkel. (...) Az albán autonóm törekvések szála – bármily ellentmondónak is látszanak – Konstantinápolyban futnak össze. Ez a törökök részéről igen ügyes politikai játék, mert így sikerül az albánok egy részét a török politika mellett hangolni. Legjobb bizonyítéka ennek azon körülmény, hogy a legvérmesebb autonomisták a mohamedán hodzsák és papok. Egyáltalán, a Balkánon a papság a leghasználhatóbb politikai úttörő. A katolikus albán papság az osztrák-magyar befolyás főtámasza és egyszersmind az olasz törekvések fő ellenlábasja is. A görög-keleti papok az Oroszország által is támogatott montenegrói nagyszerb törekvések szolgálatában állanak, az utóbbi időben azonban az olasz érdekekhez való átpártolás világosan észlelhető. Ennek magyarázata a következő: a nagyszerb törekvések Albániában csak megvetést, de pozitív eredményt nem értek el. Nikita montenegrói fejedelem az olasz királyi családdal való rokoni kapcsolat következtében és másrészt azzal

is, hogy a mi törekvéseinknek, ha lehet, egy nagyhatalmi ellenlábassal állja útját, a görög-keleti papságot Olaszország szolgálatába állította. Nikita önző ember ugyan, de belátta, az ő eszközei csekélyek ahhoz, hogy Albániát a hatalmába kerítse – ehhez egy nagyhatalom szükséges. És minthogy minden, amit tesz, ellenünk teszi, Olaszországot bírta rá, hogy Albániát nagyobb figyelemre méltassa. És mióta III. Viktor Emánuel uralkodik, azóta az olasz törekvések sokkal határozottabb és erélyesebb formát öltöttek. (...) „Ausztia-Magyarország a Balkánon kereskedelmi tekintetben úgyszólván uralkodó helyzetet foglal el, Bosznia–Hercegovina teljesen a kezében van, a többi Albániával határos ország pedig szintén a monarchia gazdasági politikájától függ. A mi térfoglalásunk Albániában tehát csak természetes, a viszonyok és politikánk által igazolt volna, ellenben az olaszok térfoglalása mesterkéltnél és teljesen kereskedelmi körökön kívül esve, főleg Monarchiánk aspirációi ellen irányul.” (Horváth, 1902: 7)

A Pesti Hírlap 1913. június 12-i számában jelent meg a hazai szellemi élet több nemzedékére meghatározó hatást gyakorló filozófus és művészetkritikus, Fülep Lajos Rómából keltezett írása az OMM balkáni külpolitikájának bíráló elemzéséről. Fülep ekkoriban már évek óta Olaszországban élt, jól ismerte az ottani belső viszonyokat és külpolitikai törekvéseket, ugyanakkor intenzív kapcsolatot tartott az itthoni szellemi élet bizonyos köreivel, és az albánok 1912-13-as önállósodásnak idején éppen a térségben járt. Fülep szerint egy sajátosan negatív karakter jellemzi az OMM külpolitikáját, egyfajta bürokratikus jelleg. „Minden nemzet külpolitikai szervezete bír bizonyos tradícióval; a miénknek tradíciója éppen ez a bürokratizmus, más szóval bizonyos megcsontosodott fölényesség az eseményekkel szemben, megrögzött hit a változatlanágban, a monarchia elvitathatatlan történelmi hivatásába vetett vakhitnek illetéktelen túltengése a részletkérdések megoldásában, az iniciatívának teljes hiánya, az egyéni képességek megnyilvánulásának megbénítása s a nem hivatalos úton szerzett információk negligálása. (...) Egy európai nevű olasz államférfi, volt miniszterelnök, akinek hosszú politikai pályafutásán alkalmat volt az utolsó harmincöt év legnagyobb magyar politikusaival érintkezni, s aki ennél fogva hivatott az összehasonlításra és megítélésre, mondotta e sorok írójának a következő, szó szerint közölt szavakat, melyekkel a magyar diplomatákat jellemezte: Az önök diplomatái osztrákbabbak az osztráknál. Egyben legnagyobb sajnálatát fejezte ki afölött, hogy a magyarok, akik annyiszor adták jelét politikai fölényüknek, ennyire elveszítik saját karakterüket, s ennyire alárendelik magukat, kiejtve kezükből a leghatalmasabb politikai eszközt belpolitikai helyzetüket illetően is. (...) Úgy negligálni egyfelől a közvéleményt, másfelől a sajtó értesüléseit, mint ahogy az osztrák külpolitikai teszi, egyetlen nemzeté sem merészelné. Külügyminisztériumunk eleinte abban a hitben élt, hogy nem lesz háború, aztán abban, hogy a török elsöpri a balkánokat, s egy lépést sem tett az ellenkező eshetőségek elkerülésére. Ugyanakkor Olaszországban senki sem hitt a török győzelemben, s a balkáni viszonyokat alaposan ismerő

olasz újságírók napról napra cáfolták meg s tették nevetségessé von der Goltz szentírásként tisztelt boutade-jait. (...) Ha éppen az a politikai szervezet, melynek hivatása a mozgékony és finom érzékenység a külső dolgokkal szemben, zárkózik el a nyilvánosság elől, s merevedik bele saját bürokratikus rendszerébe, vajon melyik államszervere bízzuk vitális érdekeink gondozását és megvédését? (...) De hogy egy nagyhatalom ne legyen állandóan készen érdekei védelmére, hanem tőle független eseményektől – mint most a balkáni népek viszályától – tehát esetlegességektől várja felülkerekedését, az valóban meg nem engedhető könnyelműségnek jele. (...) A magyarság helyzete a monarchiában attól függ, hogy mi módon vesz részt a monarchia európai helyzetének fenntartásában. Ha kifelé nincs szerepünk, elveszítjük azt befelé is.” (Fülep, 1974. 74-76.)

Fülep írása abban az időben látott napvilágot, hogy Nopcsa Ferencet kalandos balkáni küldetési közben hazarendelte Albániából az OMM külpolitikai vezetése. Ezt követően Nopcsa különböző magyar napilapokban sajtóhadjáratot indított a közös külügy, illetve Aerenthal külügyminiszter ellen. Nopcsa egyik fő érve az volt, hogy az OMM közös külpolitikája az albánok vonatkozásában sem szolgálja a magyar érdekeket. Ennek tükrében Fülep Lajos írását könnyen tekinthetnénk Nopcsa írásai továbbgondolásának, feltételezve azt is, hogy a téma visszhangra is lelt a korabeli magyar közvéleményben. Azonban nem szükséges feltétlenül ok-okozati összefüggést látni Nopcsa és Fülep írásai között. Egyrészt, mert ez nem is bizonyítható, másrészt pedig Fülep ekkor már kisebb-nagyobb megszakításokkal hét éve élt Olaszországban. Még ha követte is alkalmanként a magyar sajtót, politikai tapasztalatait – ahogy ez az idézett írásából kitűnik – olaszországi élményeire alapozva, az ottani sajtó és politikai körök ismeretében írta meg, miközben ő is rendelkezett az albán területekre vonatkozó friss tapasztalatokkal.

Úgy vélem, a lényeges itt, hogy kitűnjön: a fentebbi tudós-pályafutások és idézett két közírás között jellemző differenciák vannak: tíz év különbség választja el az írásokat egymástól, de ez az időköz – ahogy az eddig leírtak is mutatják – döntő változást mutat az OMM külpolitikájában a magyar és osztrák érdekek képviselését, arányait, lehetőségeit tekintve. Amiről összegzésképpen megállapítható, hogy Nopcsa és Fülep kritikus szemlélete ebben a vonatkozásban 1912 után nemcsak hogy megalapozott volt, hanem előre figyelmeztetett annak a gyakorlatnak a veszélyére, ami rövidesen a Német Császársággal való szövetséges viszony szempontjai alapján – a magyar érdekek háttérbe szorításával – olyasféle külpolitikai lépéssorozatba vitte bele a Monarchiát, amely létezését illetően is végzetesnek bizonyult.

Összefoglalás

Ennek az írásnak visszatérő motívuma az ellentétes sorsok, felfogásmódok párhuzamba állítása. Nem szándékom ezt az eljárásmodot az indokoltnál nagyobb

mértékben kihasználni. De a záró gondolatok között szükségesnek tűnik egy jellemző párhuzam vonása Fülep és Nopcsa sorsa között. Mindketten szélsőségesen váltakozó lehetőségek között éltek, hol a nemzetközi szellemi élet tagjaként, hol vidéki visszavonultságban. A hasonlóság mégis inkább Fülep és Nopcsa nagyrészt külföldön töltött, jellemzően kalandos és tudományos szempontból is jelentős és egyszerre több területen maradandót alkotó ifjúkora között van. A különbség pedig – véleményem szerint – elsősorban a rájuk való emlékezés történetének eltérő alakulásában kereshető.

Míg Fülepet élete nagyobb részében körülvette egy-egy tanítványi csoport, amely egyfajta szellemi legendáriumot is épített személye köré, majd halálát követően évfordulós megemlékezésekkel ápolta emlékét, addig Nopcsa hagyatékának utóélete legalább olyan hányatott volt, mint egykori tulajdonosuk sorsa. A II. világháború után itthon szinte teljesen elfelejtették (ebben hasonlóságot mutat a sorsával Thallóczy Lajos és Almásy László élete), és mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban az 1990-es évek elejétől kezdtek kutatni, feltárni munkásságát. Fülep Lajos esetében egy ellentétes irányú – remélem, csak időleges – folyamat rajzolódott ki az elmúlt két évtizedben. Megkezdődött életművének és levelezésének teljes kiadása, de úgy tűnik, a hazai tudományos közvélemény – néhány ritka kivételtől eltekintve – éppen ebben az időközben kezdett némileg elfeledkezni munkáiról és személyéről.

Thallóczy Lajos kéziratos hagyatéka fennmaradt, de mivel sajátos gyorsírási technikával jegyezte le őket, ezek a művei nagyrészt máig feltáratlanok. A balkáni népek, bosnyákok, albánok, szerbek történetének kutatása mellett foglalkozott a törökországi magyar emigránsok emlékeinek feltárással is. Szerteágazó, színes történeti kutatásainak egyik érdekessége a Magyarországon letelepedett albánokról szóló, fentebb idézett munkája.

Mivel a Nopcsa Ferenc által művelt tudományterületek (geológia, paleontológia, antropológia) a leginkább konvertálhatók nemzetközi viszonylatban, ezért nem véletlen, hogy az ő személye és kutatásai iránt éledt fel a legintenzívebb érdeklődés az elmúlt másfél évtizedben hazai és külföldi kutatók részéről egyaránt. Az 1990-es évek elejétől kezdődött meg Nopcsa Ferenc életművének, tevékenységének újrafelfedezése hazai és nemzetközi viszonylatban. Bár kéziratainak egy része máig kallódik, hozzáférhető műveinek, gyűjteményeinek ma négy nagyobb őrzőhelyéről beszélhetünk. Paleontológiai öröksége a londoni British Museumban található (Department of Paleontologie). Az „albán hagyaték” az Osztrák Nemzeti Könyvtár Kéziratgyűjteményébe került, egy nagyobb rész pedig a budapesti Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményébe. Több kötetre való úti jegyzetet, feljegyzést hagyott hátra, amelyeket a tiranai Nemzeti Múzeum őriz. A rendszerváltás utáni hazai recepció kezdetének egyik legjelesebb eseményeként 1993-ban Hála József Nopcsa-emlékkonferenciát

rendezett Budapesten, ahol elsősorban a báró természettudományi és néprajzi tevékenysége állt a középpontban.¹⁶⁹

Zárszóként szükséges arra utalnunk, hogy az albánok sem feledkeztek meg Nopcsa Ferenc közöttük végzett kutatásairól és az érdekükben kifejtett diplomáciai és katonai érdemeiről. Az 1990-es évektől emlékkonferenciákat rendeztek tiszteletére, 1993-ban az észak-albániai Shkodra város posztumusz díszpolgárává avatták. Legutóbb pedig, 2008-ban a tiranai főpályaudvar előtti teret, majd az év őszén az egyik tiranai egyetem új előadótermét nevezték el róla a személyének szentelt újabb ünnepi rendezvény keretében.¹⁷⁰

Irodalom

Baxhaku, Fatos – Kaser, Karl (1996.): Die Stammesgesellschaften Nordalbaniens (Böhlau Verlag, Wien).

Bolek Zoltán: Durics Hilmi Husszein és a magyarországi muszlimok rövid története: <http://www.turkinfo.hu/index.php?oldal=hirek&&hiroldal=hirszl&&adat=1250>

Csaplár Krisztián (2001a): Az osztrák-magyar albanológia. (Klió, 2001/2.)

Csaplár Krisztián (2001b): Nopcsa Ferenc és a Monarchia albániai politikája 1911-ben. (FONS, 2001/3.)

Főzy István (2000.): Nopcsa báró és a Kárpát-medence dinoszauruszai. Alfadat-Press, Budapest.

Fülep Lajos (1974.): Külpolitikai tanulságok, in: A művészet forradalmától a nagy forradalomig, II. kötet (szerk. Tímár Árpád) Magvető, Budapest.

Gadamer, Hans-Georg (1984): Igazság és módszer. Gondolat, Budapest.

169 A konferencia nyomán a Néprajzi Hírek ünnepi számában (1994) közzétettek egy teljes bibliográfiát Nopcsa műveiről ill. a Nopcsáról szóló írásokról. A Nemzeti Múzeum paleontológusa és geológusa, dr. Főzy István 2000-ben publikálta Nopcsa báró és a Kárpát-medence dinoszauruszai c. kötetét. Tudománytörténeti jelentőségéről Csaplár Krisztián írt Nopcsa Ferenc és a Monarchia albániai politikája 1911-ben (FONS, 2001/3), illetve Az osztrák-magyar albanológia (Klió, 2001/2.) című tanulmányaiban. Nemzetközi viszonylatban a kutatók közül Robert Elsie és Robert Schwanke nevét kell kiemelnünk. Az előbbi szerző Nopcsa Ferencsel foglalkozó weboldalt is üzemeltet az interneten. A grazi Karl Kaser professzor (Karl-Franzens-Universität) az albán Fatos Baxhakuval tette közé a Monarchia-kori tudósítások, kutatások sorában Nopcsa Észak-Albánia törzseiről szóló kéziratát (Die Stammesgesellschaften Nordalbaniens, Wien, 1996). A tengerentúlon David B. Weishampel paleontológus professzor népszerűsíti Nopcsa munkásságát.

170 Ez utóbbi eseményről beszámolt az egyik szervező, a Magyar Köztársaság tiranai nagykövetsége saját weboldalán is: http://www.mfa.gov.hu/kulkepviselet/AL/hu/Hirek/eloadoterem_felavatas.htm

- Horváth Ödön (1902): Albánia. Különlenyomat a Budapesti Szemle XIX. kötetéből. Budapest, 1902.
- Mazower, Mark (2004.): A Balkán. Európa, Budapest.
- Nopcsa Ferenc (1911.): A legsötétebb Európa. Vándorlások Albániában (Utazások Könyvtára 3. Budapest.
- Nopcsa, Ferenc (1929.): Geographie und Geologie Nordalbaniens. M. Kir. Földtani Intézet, Budapest.
- Thallóczy Lajos (1912.): Albán diaspora. Történeti szemle, 1912. (1. évf.) 1. sz. 1-39.
- Völgyi Marcell (2002.): Hunyad a régióban, (Nyugati Jelen, 2002. július): <http://archiv.nyugatijelen.com/2002/2002%20juli%20juli%203%20szerda/j9.html>
- Waktor Andrea (2004):”Kegyelmes Büzérnagy! ... Én ábrándozom a bécsi szép napokról.” Thallóczy Lajos és köre Bécsben, Budapesti Negyed 46. (2004/4) <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00033/waktor.html>

Fotók Nopcsa Ferenc gyűjteményéből

3. kép: Nopcsa Ferenc: A Vezír-híd a Drin folyón, Kukës mellett, 1905.¹⁷¹

4. kép: Nopcsa Ferenc: Férfiak törzsi viseletben Észak-Albániából¹⁷²

171 forrás: http://nopcsa.albanianphotography.net/hu/nopcsa_photos1.html

172 forrás: http://nopcsa.albanianphotography.net/hu/nopcsa_photos1.html

5. kép: Parasztasszony Scutariból¹⁷³

173 forrás: http://nopcsa.albanianphotography.net/hu/nopcsa_photos1.html